

Ingen annan väg än framåt

- Löst strukturerade rörelser och
deras kaotiska och kreativa karaktär

Abstract

Författare: *Per Olsson*

Titel: *Ingen annan väg än framåt – Löst strukturerade rörelser och deras kaotiska och kreativa karaktär*

Uppsats SOC 344, 41-60 p

Handledare: *Bo Isenberg*

Sociologiska Institutionen, Höstterminen 2004

I dagens värld utvecklas nya kommunikationsmedel, och metoder för att kommunicera och organisera sig förändras snabbt. Det skapar nya förutsättningar för sociala rörelser. Kulturjam är en proteststrategi mot de dominerande symbolerna i samhället. Dessa symboler vill man dekonstruera, och vända dem mot deras ursprungliga syften. Kulturjam är en löst strukturerad rörelse, utan ett centrum, utan en bestämmande ledning, men med mycket kommunikation, innovation och gemensamma handlingar. Enligt en del av aktörerna inom Kulturjam representerar dem den nya ledande rörelsen för det 21a århundradet. Alberto Meluccis teorier om det komplexa samhället används i denna uppsats för att ge en kontext till denna nyare, mer kaotiska organisering. Uppsatsen analyserar sedan den lösa strukturen i perspektivet av kaos och kreativitet. Detta är uppsatsens syfte.

Uppsatsen är gjord med kvalitativ metod och finner genom sin undersökning att det inte går att befästa ett empiriskt samband mellan kaos och kreativitet. Det finns, inom Kulturjam, en medvetenhet kring både den lösa organiseringen och kreativiteten, men det upplevs inte som kaotiskt. Det kaotiska, organiseringen och metoderna som tar sig framåt tvärs över det linjära, tycks inte upplevas från insidan. Snarare upplevs det som normalt, rationellt och linjärt. Däremot när man ställer sig på avstånd till den lösa strukturen och handlingar inom Kulturjam kan man urskilja flera konsekvenser av strukturen. Det kaotiska ger kreativitet, men organiseringen blir också ett sätt att förhålla sig till makten och de dominerande strukturerna i det komplexa samhället.

Nyckelord

Kulturjam, Adbusters, Kaos, Kreativitet, Sociala rörelser, Organisation, Nätverk, Hermeneutik

Innehållsförteckning

Abstract.....	2
Innehållsförteckning.....	3
Tack till.....	4
1. Inledning.....	5
1.1 Syfte.....	6
1.1.1 Frågeställningar.....	6
1.3 Avgränsningar.....	6
1.4 Tidigare forskning.....	6
2. Teori.....	8
2.1 Definitioner av centrala begrepp.....	8
2.2 Löst organiserade rörelser.....	9
2.2.1 Samhällelig kontext.....	9
2.2.2 Struktur.....	10
2.3 Kaos och kreativitet	11
2.4 Kulturjam	13
3. Metod.....	15
3.1 Metodologisk diskussion.....	15
3.1.1 Hermeneutik och Livsvärld.....	16
3.2 Genomförande.....	18
3.3 Representativitet.....	19
3.4 Forskarens roll.....	19
3.5 Källkritik.....	20
4. Analys.....	21
4.1 Den lösa strukturen.....	21
4.2 Det kaotiska och kreativa perspektivet.....	23
4.3 Upplevelser av kaos och kreativitet.....	26
5. Avslutning.....	29
5.1 Sammanfattning.....	29
5.2 Reflektion.....	30
Referenslista.....	31

Tack till:

- Åsa Wettergen, Karlstads Universitet, för att hon har diskuterat med mig och låtit mig ta del av hennes material och forskning.
- Bo Isenberg, Lunds Universitet, för god och givande handledning

1. Inledning

Världen förändras, gränser suddas ut och människors referenspunkt expanderar sakta. I en förändrad värld med nya möjligheter till kommunikation förändras våra behov av organisering. Nätverk byggs överallt, på alla nivåer i samhället och i världen. Manuel Castells med flera, kallar det för *nätverksamhälle*. Oavsett vilka mål man har med sin organisering använder man nätverk för att nå dit. Nätverk kan förklaras som en informellt platt struktur där man utbyter information och erfarenheter. En lös struktur som fyller olika mål och syften. Olika enheter kan förbli autonoma, men ändå vara med i ett utbyte och vara en del av något större.

Jag kommer att ta upp *Kulturjam* (eng. cultural jamming) i min uppsats. Kulturjam är en proteststrategi mot de dominerande symbolerna i samhället. Dessa symboler vill man dekonstruera och vända dem mot deras ursprungliga syften. Inom Kulturjam finns det en mängd av aktörer däribland *Adbusters*. Kulturjam är en löst strukturerad rörelse, utan ett centrum, utan en bestämmande ledning, men med mycket kommunikation, innovation och gemensamma handlingar. *Adbusters* fungerar som ett nätverk inom Kulturjam.

Att organisera sig på ett sådant sätt innebär ett visst kaos. Det är svårt att säga vilka som är medlemmar och vilka som inte är det. Det kan tyckas kaotiskt. Men det finns inte heller något som hindrar ens tankar på vad som är möjligt. Nya situationer dyker hela tiden upp och alla idéer kan genomföras. Nya idéer, nya metoder. Kaos och kreativitet hänger ihop säger man. Jag har under lång tid varit intresserad av organisation och hur människor organiserar sig för gemensamma värderingar och mål. Kaosperspektivet är fascinerande, kanske eftersom det samhälle vi bor i är präglad av ordning, analys och raka linjer. En kaotisk organisering i en sådan miljö får konsekvenser. En av de konsekvenserna, tror jag, är att dessa rörelser också blir väldigt innovativa, deras kaotiska organisering skapar rum för kreativitet.

Titeln på denna uppsats syftar dels på de kreativa processerna där man medvetet bryter vanliga tankebanor, som en metod att komma framåt. Jag hörde en liknelse en gång om en nattorienterare som med sin nattlampa fokuserar sin framfart. Men så måste han ibland stanna upp och ta en annan väg, kanske en som inte finns på kartan, för att komma fram fortare och nå sitt mål. En oväntad väg som bryter det mönster vi ritat på våra kartor. Kaotiskt, men kreativt. Framåt är, när allting kommer kring, alltid dit näsan pekar.

1.1 Syfte

Denna uppsats syftar till att förstå löst strukturerade sociala rörelser i perspektivet av kaos och kreativitet. Dessutom syftar uppsatsen till att ge en bild av det upplevda sambandet mellan kaos och kreativitet.

1.1.1 Frågeställningar

För att möta mitt syfte har jag valt följande tre frågeställningar:

1. Vad innebär en lös struktur i sammanhanget av Kulturjam?
2. Hur kan vi förstå Kulturjam i perspektivet av kaos och kreativitet?
3. Hur upplevs kaos och kreativitet av medlemmar av en löst strukturerad rörelse?

1.3 Avgränsning

Uppsatsen har ett flertal avgränsningar. Löst strukturerade rörelser avgränsas till sociala rörelser dvs. värdebaserade grupper som bär på en kollektiv identitet. Den lösa organisationen refererar inte till något nätverk av företagschefer eller konsulter, eller till någon lobbygrupp i EU. När det kommer till Kulturjam analyserar jag det från det perspektiv jag nämner i mitt syfte, samt behandlar makt något. Det är inte min ambition att titta på det från något annat perspektiv. Jag kommer inte att analysera deras genomslagskraft, etiska eller moraliska dilemman eller deras egentliga syfte. Detta kommer bara i vissa fall att konstateras för att kunna ge en så klar bild av rörelsen som möjligt för läsaren.

1.4 Tidigare forskning

Sociala rörelser har i den sociologiska diskussionen haft betydelsen som allt som i kollektiv rör sig i samhället. Det har varit föreningar, organisationer, protester och andra sociala strömningar.¹ Man talar gärna om de nya sociala rörelserna som kom ur efterdyningarna av studentupproren 1968. Ofta talas det om miljörörelsen, kvinnorörelsen och fredsrörelsen. De skiljde sig från de äldre rörelserna som kom ur industrialismens intåg, då fackföreningarna växte fram. I kontrast till både de gamla och de nya växer ett nytt sätt att

¹ Peterson, Abby & Thörn, Håkan, "Introduktion", i Melucci, Alberto, *Nomader i nuet – sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*, Daidalos, Göteborg, 1992, s 9

organisera sig fram. De har stora likheter med vad som kallats de nya sociala rörelserna, men de har uppkommit i ett samhälle som förändrats i snabbare takt än någonsin tidigare.

Om nätverkssamhället kan man läsa i Castells första band om informationsåldern: Nätverksamhällets framväxt. I tre verk diskuterar Castells informationsålderns ekonomi och samhälle, med en tydlig referens till en ny samhällsstruktur. I det första bandet skriver Castells om hur bland annat företagen omorganiserar sig för att möta en ny värld, och hur en ny horisontell organisering tar form. En organisering som också tenderar att fokusera på processen och inte endast målet.²

Ett sådant nytt sätt att organisera sig på bedrivs inom Kulturjam och det finns en rad intressanta artiklar att läsa om det. De berör ofta Adbusters och dess aktioner och den diskurs de skapar. Diskussionen sker ofta ur ett marknadsförings- eller konsumtionskritiskt perspektiv.³ Åsa Wettergren, doktorand vid Karlstad Universitet forskar på Kulturjam och Adbusters från ett emotions-perspektiv⁴ Jag använder Wettergren som referens i teoridelen av min uppsats. En av Wettergrens artiklar finns i boken *Representing Resistance*, som diskuterar motståndsrörelser. Andy Opel och Denny Pompper är redaktörer. Även Hardt och Negri diskuterar motstånd och nya former av organisering i boken *Imperiet*. I Imperiet hävdar man att nationalstaterna som tidigare var den ledande institutionen för maktutövning, har lösts upp i något de kallar för imperiet. När makten får ny organisering förändras också protesternas och motståndets organisering. Motståndet kallas för mängden och består av skapande, kreativa människor⁵.

Kaos behandlas i sociologisk litteratur bland annat av Bauman i boken *Att tänka sociologiskt*. Moderniteten är besatt av ordningen menar han, en artificiell ordning som strävar efter att överbemanna kaoset som man ser som ett misslyckat försök av ordning. Detta fenomen är orsaken till, vad Bauman kallar, en av modernitetens stora sjukdomar. På något ställe refererar jag till Bauman i min uppsats. Sociologen Ingalill Eriksson vid Mitthögskolan ger kurser om kaos i olika sammanhang. däribland kaos och kreativitet. Hennes bok *Kaos och social kompetens* har jag också använt i min uppsats.

² För mer om Castells och nätverkssamhället, se Castells, Manuel, *Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur: Nätverksamhällets framväxt*, Göteborg, 1998

³ Se bl.a. Rumbo, Joseph D, "Consumer resistance in a world of advertising clutter: The case of Adbusters", *Psychology & Marketing*, 19 (2), s 127-148, 2002

⁴ Se bl.a. Wettergren, Åsa, Mobilization and the moral shock, ur Helena Flam & Debra King (red), *Emotions and Social Movements*, Routledge, London, 2005.

⁵ Se, bl.a. Hardt, Michael & Negri, Antonio, *Imperiet*, Göteborg/Stockholm, 2003

2. Teori

Detta kapitel kommer att teoretiskt angripa löst strukturerade rörelser, kaos och kreativitet. Genom att först ge en klar definition av dessa begrepp och sedan presentera min teoretiska ansats, vill jag underlätta förståelsen för det resonemang jag kommer att föra i min analys. Därför presenterar jag teorin före metoden i uppsatsen. Mina begreppsdefinitioner har jag själv skapat med bakgrund i nämnda källor.

Löst strukturerade rörelser diskuteras först i generella termer. Kaos och kreativitet presenteras sedan som ett perspektiv på löst strukturerade rörelser. Jag menar att det är ett viktigt perspektiv då det hjälper oss att skapa förståelse för organisering av denna typ och de rörelser som valt den typen av organisering. Detta exemplifieras sedan genom Kulturjam.

2.1 Definitioner av centrala begrepp

Med löst strukturerade rörelser menar jag grupper av människor som arbetar med samma metoder och mot samma mål, handlingar har gemensamma namn men sker utan att man formellt organiserar sig. Det innebär att det saknas ett organisatoriskt centrum och tydliga hierarkiska nivåer dit man måste vända sig för att få legitimitet och godkännande för handlingar, uttalande och aktioner.

Kaos är motsatsen till ordning, men inte det samma som oordning. Med kaos menar jag en typ av organisatoriskt tillstånd där man är befriad från linjära mönster och påtryckningar från specifika krav. Linjära mönster är de mönster vi normalt ritar med vårt handlande. Det betraktas sedan som normalt och rationellt. Kaos blir till när vi istället rör oss icke-linjärt. I vetenskapsteori är kaos ett processtänkande, dvs. allt är ständigt på väg mot att bli något det inte är just nu.⁶

Med kreativitet menas förmågan att komma med något nytt. Kreativitet är en typ av problemlösning. Vad som skiljer kreativitet från vanlig problemlösning är att det förväntade resultatet inte är definitivt från början. Vanligtvis, i problemlösning, utgår man från hur man vill att det ska vara och sen funderar hur man kan komma dit, emellertid begränsas ofta den kreativa förmågan av det. Man måste tillåta lösningar som ligger utanför det förväntade och det påtänkta.⁷

⁶ Eriksson, Ingalill, *Kaos och Social Kompetens*, Studentlitteratur, Lund, 2001, s 19

⁷ Brink, Ingvar, "The Gist of Creativity", ur Andersson, Åke E & Sahlin, Nils-Eric (red), *The Complexity of Creativity*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1997, s 6

2.2 Löst strukturerade rörelser

I detta avsnitt kommer jag att gå igenom vad den sociologiska teorin säger om löst strukturerade rörelser och dess funktion och organisering. Till min hjälp kommer jag till största delen att använda teorier av den italienske sociologen Alberto Melucci. Melucci närmar sig sociala rörelser hermeneutiskt, han fångar en bred samling karaktärsdrag som alla präglar sociala rörelser och kollektiv handling. I två underavsnitt nedan (2.2.1 och 2.2.2) kommer jag att redogöra för en del av de karaktärsdragen som jag kommer att använda för min analys senare i uppsatsen. Melucci analyserar en mer organiserad typ av rörelser än den jag har valt att använda mig av i mitt arbete. Rörelser i Meluccis analyser är vad man normalt refererar till som de nya sociala rörelserna, men jag tycker att hans teorier är till stor del applicerbara i mina studier. Jag kommer alltså att lyfta Meluccis teorier lite grand ur sin ursprungliga kontext och använda den i min egen⁸.

2.2.1 Samhällelig kontext

För att förstå sociala rörelser och dess organisering behöver vi först skapa en uppfattning om den kontext i vilken dessa rörelser handlar. De sociala rörelsernas kontext är samhället. Dagens samhälle kan enligt Melucci kallas för det komplexa samhället. Han vill undvika att ge samhället en betäckning som postmodernt eller senmodernt utan väljer att kalla det komplext. Mycket av beskrivningen av det komplexa samhället känns igen i postmoderna samhällsanalyser. Gränser mellan det privata och det offentliga suddas ut, produktionen av symboler blir allt viktigare och dominerar vardagen. Med det komplexa samhället menas att vårt samhälle består av en rad olika komplexa system, som präglas av en ökad differentiering, vilket ökar den reflexivitet som också kännetecknar dagens samhälle. Tillgång till kunskap och information ökar i betydelse, vilket gör det komplexa samhället till ett informationssamhälle.⁹ Det komplexa samhället och systemets intervention i vardagslivet påverkar hur vi organiserar oss.

Vår tids rörelser skiljer sig från formella organisationer och politiska partier, menar Melucci. De attackerar behovet om självförverkligande i vardagslivet, de strävar efter kulturella mål, inte bara politiska, genom att "... utmana det komplexa samhällets logik på

⁸ Melucci har byggt sina teorier om sociala rörelser på en omfattande forskning på rörelser i och runt Milano, där han är verksam som professor

⁹ Peterson, Abby & Thörn, Håkan, 1992, s 13

kulturella grunder.¹⁰ De sträcker sig över makten och talar för oss alla, med språk som är deras egna, med metoder som är deras egna. Strävan efter deltagande, mer direkt handling och förnekandet av representativitet är några av karaktärsdragen för nya rörelser.¹¹ Här menas främst graden av representativitet man ger de styrande politiska och kulturella krafterna, men inom Kulturjam skulle det likväl kunna gälla inom den egna rörelsen, och därför vara en orsak till den lösa strukturen.

En organisation handskas med samhället på följande sätt: förändringar i samhället balanseras och kontrolleras av organisationens ursprungliga syften. Omvärlden och dess utmaningar verkar som referens för en ständig förändring av organisationens riktning. På så vis håller man sin organisation på rätt kurs och kan ligga kvar rätt i tiden.¹² En lös struktur gör denna process mer flexibel, men mindre kontrollerad. Vilket innebär att den ser annorlunda ut i jämförelse med liknande processer hos mer institutionaliserade organisationer.

2.2.2. Struktur

Något annat karaktärsdrag som, enligt Melucci, är typiskt för dagens sociala rörelser är förhållandet till de äldre mer institutionaliserade organisationsformerna. De nyare rörelserna har påvisat ineffektiviteten i de äldre formerna av organisering och det gör att vi inte kan analysera dem på samma sätt som vi analyserat exempelvis arbetarrörelsen.¹³

Under 1980 talet kom den kollektiva handlingen att baseras på vad Melucci kallar *rörelseområden*. Rörelseområden har formen av en mängd nätverk som är fragmenterade och dolda i vardagen. Melucci liknar det med kulturella laboratorier.¹⁴ I detta avseende närmar sig Meluccis teorier den typ av organisering som jag behandlar i min uppsats.

Ett annat av särdragen i lösa strukturer är medlemsmönstret. Det finns inte behov av att identifiera medlemmar som det finns hos mer traditionella organisationer. Tillhörighet till en rörelse definieras nästan uteslutande av individen själv.¹⁵ Det gör koderna för handling ännu viktigare och de interna symbolerna blir viktiga för den kollektiva identiteten.

¹⁰ Melucci, 1992, s 39

¹¹ Melucci, Alberto, *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, s 103

¹² Collier, Jane & Esteban, Rafael, "Governance in the Participative Organisations: Freedom, Creativity and Ethics", *Journal of Business Ethics*, 21 (2-3), 1999, s 180f

¹³ Melucci, 2001, s 113

¹⁴ Melucci, 1992, s 72f

¹⁵ Melucci, 1992, s 85

Individen uppmanas att vara med och skapa sin identitet genom konsumtion av de symboler och koder som samhället ger. Individualiseringen av samhället i samverkan med hur samhällets maktstrukturer manipulerar identitetsskapande behov har gjort att kollektiva krav har blivit det samma som individens krav.¹⁶

2.3 Kaos och Kreativitet

Den lösa struktur som är talande för den typen av rörelser jag skriver om här, kan beskrivas som kaotisk. Det finns så klart en funktion i den strukturen. Beslutet att icke-organisera sig kan vara en sätt att motsätta sig makten, och undvika att underordnas den. Makten, enligt Bauman, är möjligheten att planera och vidmakthålla ordningen. Makten avgör vad som är viktigt och vad som inte är viktigt.¹⁷ För Melucci är makten de koder som reglerar informationsflödena.¹⁸ En löst strukturerad rörelse undviker att själv fastna, såväl i egna sådana mönster, som i samhällets maktideal. Dessutom är de egna koderna en del av kaoset och det kan också ses som en del av sökandet av självständighet från det komplexa samhället. Rörelsens organisering, dess form är en ”... symbolisk utmaning mot de förhärskande koderna.”¹⁹

Sedan kan man säga att kaoset också får en annan funktion, kreativiteten. Karlqvist menar:

Det nog inte är slump att många idéer från början kladdas ned på en servett. Servetten inte bara som ett verktyg utan som en symbol för oregelbundenheten och lekfullheten i situationen. Som att befinns sig på gränsen till kaos.²⁰

Kaotiska, icke-linjära system, som kan generera nya oförutsedda beteenden är användbara som modeller för kreativitet.²¹ Kreativitet tillskrivs ofta individer. Det är dock inte enbart en individuell förmåga utan kan också ses som en kollektiv färdighet som utvecklas genom interaktion och kollektiva processer.²²

¹⁶ Melucci, 2001, s 105-109

¹⁷ Bauman, Zygmunt, *Att tänka sociologiskt*, Bokförlaget Korpen, Göteborg, 1992, s 234

¹⁸ Melucci, 1992, s 69

¹⁹ Melucci, 1992, s 73

²⁰ Karlqvist, Anders, "Some historical footnotes from science and art", ur Andersson, Åke E & Sahlin, Nils-Eric, *The Complexity of Creativity*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1997, s 112

²¹ Smith, Gudmund, *The Internal Breeding Ground of Creativity*, ur Andersson, Åke E, Sahlin, Nils-Eric, *The Complexity of Creativity*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1997, s 24

²² Karlqvist, 1997, s 109

Allt nytt behöver inte vara kreativt, eller, kreativitet och nyhet är inte samma sak. Skillnaden på det nya och på kreativiteten är skillnaden mellan det fysiska och det mentala. Det nya är förekomsten av något som inte funnits tidigare och kreativiteten är den mentala handling som skapar detta nya.²³ På samma sätt kan vi differentiera kaos och kreativitet. Kaos kan tillskrivas det tillstånd som den kreativa, mentala handlingen uppkommer i.

För att ge ytterliggare en aspekt på sambandet mellan kaos och kreativitet kan vi använda begreppet anomi. För Durkheim var anomi modernitetens stora problem, förkastligt men samtidigt ett måste för förändring. När en människa har massor, som fallet är i västvärlden, desto mer eftersträvar hon att få. Man upplever en brist på tillgång, relativt andra människor.²⁴ Det anomiska tillståndet är ett tillstånd av regellöshet, i synnerhet normlöshet. När människor står i otillfredsställande relation till varandra, så att inget gemensamt system av regler kan utvecklas, finns det inte längre några gränser för vad man kan göra anspråk på. När individer slutar att underkasta sig samhällets kontroll, uppstår anomin som ett tillstånd där man säker efter obestämda mål och strävar efter att komma vidare²⁵

Durkheim har en ambivalent hållning till det anomiska tillståndet. Samtidigt som det utmålas som ett moraliskt förfall, till och med en orsak till självmord, visar han att det medför att samhället utvecklas, mot det som utgör Durkheims ideal, jämviktssamhället.²⁶ Merton ser mer problematiskt på jämviktssamhället. Han menar att anomi inte uppstår på grund av oklara normer men på grund av motsättning mellan mål och medel, dvs. att anomi uppstår när de kulturellt och socialt godtagbara målen förkastas, eller inte går att uppnå med de befintliga institutionerna och dess godtagbara medel.²⁷

I det kaotiska tillståndet saknas de begränsningarna som normalt hindrar nya idéer att utvecklas. På det viset blir rörelsernas latens deras faktiska styrka.²⁸ Vi kan förstå löst strukturerade rörelser i det här sammanhanget. Kaos är balansen mellan att institutionalisera sig och förbli flytande. Ett medvetet förhållningssätt där de linjära mönsterna suddas ut och möjligheterna ges utrymme.

²³ Brown, Jason B, "Process and Creation", ur Andersson, Åke E & Sahlin, Nils-Eric (red), *The Complexity of Creativity*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1997, s 36

²⁴ Durkheim, Emile, *Självordet*, Argos Förlag, Lund, 1993, s 205

²⁵ Durkheim, 1993, s 212, jämför s 217

²⁶ För teorier om jämviktssamhället, se Durkheim, 1993, s 109

²⁷ Merton, Robert, *Anomie and Social Structure*, New York, 1968, s 187-193

²⁸ Melucci, 1992, s 83

2.4 Kulturjam

Kulturjam är intressant i denna kontext eftersom det framstår som ett pluralistiskt och ambivalent fält av aktivister som uppfinner nya kreativa, mer individualiserade former av kollektiva handlingar.²⁹

Aktiva inom Kulturjam engagerar sig för tillträdet till det offentliga utrymmet och produktionen av symboler och information. Genom olika kampanjer försöker de få människor att tänka om i sin roll som konsument och som människa. Kulturjam består av olika autonoma grupper och individer. Rörelsen använder sig inte av större kollektiva manifestationer eller samlingar för att skapa kollektiv identitet, utan deras producerade symboler står för känslan av samhörighet. I Meluccis komplexa samhälle har också produktionen gått över från att ha dominerats av industri till att handla om symboler och sociala relationer. Det sociala livet har förskjutits och handlar idag inte så mycket om dess innehåll som om de sociala koderna. Med andra ord, inte om beteendet i sig utan om handlingens förutsättningar.³⁰ Kulturjam blir, med sin organisering och sin verksamhet, en slags symbolisk utmaning mot den rådande ordningen. Man strävar efter att omdefiniera de kulturella koderna. Det som förenar aktivister inom Kulturjam är strävan efter att demokratisera tillgången till media, informationsflöden och det offentliga rummet.³¹ Kulturjam inkluderar allt från graffiti till att ändra meddelandet och informationen på en reklamtavla. Det kan vara pirat-sänd radio, gatuteater och installationer. Det kan också vara större kampanjer eller professionell marknadsföring.³²

Adbusters är ett nätverk inom Kulturjam och arbetar generellt sett med två frågor. Dels konsumtionssamhället och dels kommersialiseringen av kulturen och dess psykologiska påverkan på människor. *Adbusters Media Foundation* startades 1989 i Kanada och ger ut Kulturjam-magasinet *Adbusters* samt kontrollerar webbsidan *Adbusters.org* som kallas för *Cultural Jammers Headquarters*. De sponsrar olika event inom Kulturjam, såsom *Buy Nothing Day*³³ och *TV turn off week*.³⁴ Kalle Lasn, grundare av Media Foundation definierar Kulturjam

²⁹ Wettergren, Åsa, "Like moths to a flame: Cultural Jamming and the Global Spectacle", ur Opel, Andy & Pempper, Dennalyn (red), *Representing Resistance*, Westport, 2003, s 32

³⁰ Melucci, 1992, s 59f

³¹ Wettergren, Åsa, "Mobilization and the moral shock", ur Helena Flam & Debra King (red), *Emotions and Social Movements*, Routledge, London, 2005.

³² Wettergren, 2003, s 29

³³ "En köpfri dag" är ett projekt initierat av Adbusters Media Foundation och hålls sista fredagen i november varje år. På engelska "Buy Nothing Day" eller "BND". Enligt kampanjens hemsida syftar En köpfri dag till att väcka medvetenhet och eftertanke hos västvärldens invånare om deras konsumtionsmönster.

som den nya ledande sociala rörelsen. Adbusters utger sig för att vara ett globalt nätverk av artister, aktivister, författare och entreprenörer som vill utveckla de nya sociala rörelserna i informationsåldern. Målet är att omkullkasta existerande maktstrukturer och förändra levnadssättet i det 21a århundradet.³⁵

I Lasns och Media Foundations användande av begreppet Kulturjam söker de en mer hegemonisk konstruktion, där Kulturjam blir både en strategi och en livsstil.³⁶ The Media Foundation ger sig själv en ledande roll inom Kulturjam, men går på många sätt mot många andra aktivisters uppfattning om rörelsen och den diskursen som finns kring den.³⁷ Den väg som Lasn förespråkar är mer klar och resultatnriktad, medan andra aktivister ser mer tolerant på den tveksamma, kanske ambivalenta hållning som finns bland de som utövar Kulturjam.³⁸

³⁴ TV Turnoff Week är en kampanj som går ut på att man uppmanar människor att en vecka om året stänga av TVn och umgås med andra människor, vänner och familj istället. Veckan är i april varje år.

³⁵ Lasn, Kalle, *Culture Jam: How to Reverse America's Consumer Bing – and why we must*, HarperCollins, New York, 2000, kap 1

³⁶ Wettergren, 2003, s 31

³⁷ Wettergren, 2003 & 2005

³⁸ Wettergren, 2003, s 40

3. Metod

Fram tills nu har jag redogjort för bakgrund och teoretisk grund för min uppsats. I detta kapitel kommer jag att diskutera och redogöra för de metoder som jag använt mig av i min studie. Det är min förhoppning att med den teoretiska grunden klar, är det lättare att ta del av en metodologisk diskussion.

Metod är ett begrepp som är mångtydigt. Det kan betyda ansats, strategi, perspektiv eller metodologi. Ofta används det som en blandning eller som synonym till alla de begreppen.³⁹

3.1 Metodologisk diskussion

Jag har varit ute efter ett kunskapsteoretiskt antagande snarare än ett ontologiskt antagande i mitt arbete. Jag är mer intresserad av att skapa en förståelse för hur människan, i mitt studerade fält, uppfattar det kaos och den kreativitet jag hävdar i min teoretiska ansats.

Aktiva inom Kulturjam, som exemplifierar teorin om löst strukturerade rörelser, går mot strömmen och bryter mot det konventionella. Jag har visat i teorin att de inte följer linjära mönster utan bryter dem och tar sig fram tvärs över vad vi normalt tänker oss. På samma sätt tar Paul Feyerabend sig fram över de vetenskapliga metoderna. Han menar att man inte ska hänga upp sig på de konventionella metoderna, allt i forskningen ska vara tillåtet. Brante skriver: ”Feyerabend sätter sig gärna in i olika vetenskapliga teorier... och visar vilka eventuella motsägelser de innehåller... detta är viktigt när man ska förstå tesen ’allt är tillåtet’...”⁴⁰

Feyerabend har blivit kallad anarkist och skriver själv om anarkismen som något som motsätter sig varje slag av begränsning och ”... kräver att det individuella ska få utvecklas fritt, obesvärat från lagar, plikter och skyldigheter.”⁴¹ Han vill skapa kaos i vetenskapen. Dock inte en oordning. Det finns inget, menar han, som pekar på att det skulle skena iväg allt för mycket om vi släppte på de konstruerade vetenskapliga lagarna. Om inte allt är tillåtet tar vi oss inte framåt.

Feyerabend ser samma sjukdom i samhället som Bauman gör. Moderniteten ofrånkomliga förmåga att sätta etiketten ”rationellt” på vissa saker, vilket gör andra saker till

³⁹ Barborosa da Silva, António & Wehlberg, Vivian, ”Vetenskapsteoretisk grund gör kvalitativ metod”, ur Starrin, Bengt & Svensson, Per-Gunnar, *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*, Studentlitteratur, Lund, 1994, s 41

⁴⁰ Brante, Thomas, ”Förord”, i Feyerabend, Paul, *Mot metodtvånget*, Arkiv Förlag, Lund, 2000, s x

⁴¹ Feyerabend, Paul, *Mot metodtvånget*, Arkiv Förlag, Lund, 2000, s 28

irrationella, bara för att de går utanför vårt normala tänkande. Samtidigt ger Feyerabend de konventionella metodteorierna och menar att det finns stunder då de behöver försvaras och användas. Men de har alla begränsningar. Att anpassa ny forskning till gamla teorier och metoder finner Feyerabend ingen mening i. Då bekräftar vi bara det gamla och otillräckliga. Vi skapar en likriktning och begränsar den fria utvecklingen. Alla vetenskapsmän arbetar på olika sätt och när metodregler nämns så efterföljs de aldrig, de fungerar bara som tumregler.⁴²

Feyerabend har så klart motståndare, men det är svårt att komma åt hans tes, eftersom den är relativistisk. Dessutom motsätter han sig den själv och tycks mest vilja se sina idéer som en form av kommentar till den konventionella forskningen.

Feyerabends diskussion går ut på att man metodologiskt aldrig följer de linjära mönsterna. Däremot, som i de kreativa processerna, hoppar mellan dem för att det är det enda sättet att till fullo nå syftet med sin handling (forskning eller aktion). Emellertid berör man ändå de olika linjerna. Det innebär att jag i mitt genomförande av denna uppsats kan identifiera vissa metodologiska begrepp och dessa kommer jag att redogöra för och föra en diskussion kring. I kommande underavsnitt (3.1.1) går jag igenom mitt genomförande och jag kommer att behandla begrepp som *hermeneutik* och *livsvärld*. De är alla delar av konventionella metoder. Jag har använt dem så att min uppsats kan svara mot sitt syfte och så att jag kan svara på mina frågeställningar.

3.1.1 Hermeneutik och livsvärld

Hermeneutik handlar i grunden om tolkning och förståelse.⁴³ Generellt kan man säga att hermeneutiken delar upp alla handlingar eller verk i helhet och delar. Dessa har ett ömsesidigt beroende. Jag kan inte förstå en rörelses funktion och struktur om jag inte förstår dess sammanhang och kultur. Likaså kan jag inte förstå de kreativa processerna i en rörelse om jag inte förstår rörelsen. Detta samspel kallas den hermeneutiska cirkeln.⁴⁴ Inom den hermeneutiska skolan kan man urskilja två typer av cirklar. Dels det cirkulära förhållandet mellan helhet och del, men också det cirkulära förhållandet mellan förförståelse och förståelse. Förespråkarna för den senare kallar sin metod för *existentiell hermeneutik*. I den existentiella hermeneutiken ger man mindre fokus åt processen att nå förståelse, som man

⁴² Feyerabend, Paul, 2000, s 231

⁴³ Andersson, Sven, *Filosofens fråga*, Institutionen för Vetenskapsteori, Göteborgs Universitet, Göteborg, 1991, s 88

⁴⁴ Barborosa & Wehlberg, 1994, s 59

menar inte är något exceptionellt för forskare, utan något som alla människor utvecklar.⁴⁵ Som jag tolkar existentialisterna inom den hermeneutiska skolan är det den förståelsen som sedan verkar som förförståelse under forskningen. Förförståelse innebär att det blir oundvikligt att man inte, till en början, sorterar sina nya intryck efter de ramar man är van vid. Det som sedan skiljer ut den vetenskapliga forskaren är att han eller hon gör sig medveten om sin förförståelse och använder den samt prövar den i sin forskning för att nå djupare förståelse för den vanliga världen vi lever i, livsvärlden.⁴⁶

Livsvärlden innefattar olika objekt och människor, andra ”jag”.⁴⁷ Melucci använder begreppet *livsvärldsmodellen* för att förklara en av faktorerna för utvecklandet av sociala rörelser. Livsvärldsmodellen består av ökad individuell differentiering i vardagen, ökad social rörlighet och en mångfald av livsstilar.⁴⁸ Hermeneutiken menar också att det är individer i konkreta livssituationer som är det centrala att studera.⁴⁹

En av de frågor som väcks, när man diskuterar hermeneutik, är om det överhuvudtaget är möjligt att förstå, eller om det vi ser som förståelse är en projicering av våra egna uppfattningar.⁵⁰ Diskussionen blir den samma som var man ska dra gränsen mellan del och helhet. Är helheten bara summan av delarna? Spelar andra helheter någon roll, finns det andra helheter? Till slut drar man sin egen gräns.

Hermeneutikens roll i min uppsats är att jag tycker mig se två olika kontexter i vilka man kan tolka löst strukturerade rörelser. Dels är det, det kaotiska och kreativa perspektivet och dels det budskap de bär på. Dagens sociala rörelser kombinerar metod och mål, vilket innebär att de är vad de gör, och hur de gör det.⁵¹ I analysen av Adbusters och löst strukturerade rörelser är att förstå deras handling och form detsamma som att förstå deras mål. Den moderna hermeneutiken prioriterar också de inre relationerna mellan språk och tänkande.⁵²

Människor gör sina val och fattar sina beslut inom ramen för en upplevd miljö. Den upplevda miljön ger människor förväntningar på sig själv, sin omgivning och på framtiden. Socialt konstruerade förväntningar gör att aktörerna kan förhålla sig till sin omvärld.⁵³ Det är

⁴⁵ Alvesson, Mats & Sköldbberg, Kaj, *Tolkning och reflektion: Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*, Lund, 1994, s 131

⁴⁶ Alvesson & Sköldbberg, 1994, s 132

⁴⁷ Alvesson & Sköldbberg, 1994, s 100

⁴⁸ Melucci, 1992, s 65

⁴⁹ Alvesson & Sköldbberg, 1994, s 133

⁵⁰ Thurén, Torsten, *Tanken språket och verkligheten*, Tiger Förlag, Stockholm, 1995, s 174

⁵¹ Melucci, 1992, s 209

⁵² Andersson, 1991, s 145

⁵³ Melucci, 1992, s 47

viktigt att vara medveten om det när man ska analysera kopplingen mellan individer som aktörer och deras miljö.

3.2 Genomförande

Min uppsats består av två delar, en teoretisk och en empirisk. I den teoretiska delen har jag, genom litteraturstudier om rörelser och om kaos och kreativitet, gett en bild av hur dessa samverkar och skapar ett beroendeförhållande mellan varandra. Jag har förklarat teorier om sociala rörelser med den diskurs som omger Kulturjam. Och omvänt, Kulturjam har förklarats med hjälp av den sociologiska teorin om sociala rörelser, kaos och kreativitet.

Jag har i min empiriska undersökning varit deltagande observatör i en e-postlista för Adbusters Sverige. Diskussionerna och informationsutbytet på e-postlistan är av informell karaktär, ett tydligt nätverksbyggande där man hjälps åt med idéer, metoder och planering av aktioner. Dessutom har jag under hela min forskning använt både den svenska och den internationella webbsidan för Adbusters samt webbsidor tillhörande mer autonoma aktörer. Med autonoma menar jag att de agerar på egen hand. De utger sig inte för att vara med i något nätverk, men däremot refererar de till andra aktörer på sina webbsidor.

Observation innebär att man som forskare befinner sig, under en längre eller kortare tid, tillsammans med medlemmar i den grupp som man ska undersöka.⁵⁴ Internet dvs. e-postlistor och webbsidor, är de enda mötesplatserna för Adbusters och människor inom Kulturjam. Representativiteten hos medlemmarna av e-postlistan, för mitt studerade fält diskuteras i nästa avsnitt (3.3). Jag har tagit del av 56 e-post skrivna av 17 olika individer. Alla e-brev som jag tagit del av är skickade under vecka 46-51 2004. De olika webbsidorna är besökta under samma tid.

Jag skulle ha kunnat använda mig av andra metoder för att möta syftet med min uppsats, exempelvis genom djupintervjuer med personer spridda i det fält jag studerar. Som observatör blir min förförståelse viktigare än under en intervju där man kan låta intervjupersonen berätta. Nu har jag tolkat i större utsträckning. Jag hade som förhoppning inför mitt arbete att styra diskussionerna mer på e-postlistan. I de fall då jag skrivit till listan och haft specifika frågor har jag inte fått svar, därav min mer passiva roll.

⁵⁴ Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn, *Forskningsmetodik: om kvalitativa och kvantitativa metoder*, Studentlitteratur, Lund, 1997, s 110

Som observatör ska man *se, höra och fråga* för att få tag på det som egentligen sker. Genom observation kan man fånga det nätverk av handlingar och reaktioner som utmärker det sociala system av aktörer i den grupp man studerar.⁵⁵ Min observation har varit så öppen den kunde bli, jag har meddelat e-postlistans medlemmar att jag är med på listan och att jag ämnar att skriva en vetenskaplig uppsats. Jag anser det rimligt att genom mitt empiriska underlag ge en bild av löst strukturerade rörelser och Kulturjam från det perspektiv min uppsats syftar till.

3.3 Representativitet

Det finns ingen officiell ledning inom Kulturjam. Ingen hierarkisk struktur som ger dem representativa talespersoner. De personer som fört diskussionerna på e-postlistan kan bara representera sig själva som deltagare i denna rörelse och viss utsträckning sitt fält, den del (geografiskt och socialt) av rörelsen de handlar i. Min uppsats gör inget anspråk på att empiriskt ge en bild av hela rörelsen

Jag har bytt ut namn på dem personer som har skrivit e-post som jag citerar ur. Det är relativt lätt att spåra ursprunget på citat med hjälp av ett e-post program, om man har sparat alla e-brev som gått genom listan under nämnd tid. För att ytterligare respektera anonymiteten hos de personer som varit underlag för min forskning, har jag ändrat tempus och ordföljd samt använt mig av synonymer i citaten.

3.4 Forskarrollen

Thomas Brante skriver i förordet till Feyerabends *Mot metodtvånget* att ”... vetenskaplig kunskap inte kan vara objektivt sann utan alltid är avhängig sociala faktorer.”⁵⁶ Detta är något som jag har haft med mig i arbetet med min uppsats. Mina värderingar och på förhand uppgjorda bilder av mitt studieföremål har säkert påverkat hur jag tolkat den data jag tagit del av. När man studerar ett fält som Kulturjam är det lätt att ryckas med i den passion som många aktörer visar. Det väcks lätt en känsla av sympati för det som medlemmar av rörelsen reagerar mot och agerar för.

Det finns olika åsikter inom den hermeneutiska skolan om forskarens möjlighet till förståelse. Det finns de som hävdar att man inte kan till fullo förstå vad exempelvis en

⁵⁵ Holme & Solvang, 1997, s 110

⁵⁶ Brante, 2000, s viii

författare menar med en text eftersom man inte kan ”bli” författaren. Sedan finns det dem som menar att man till och med kan förstå en text bättre än författaren själv, eftersom man har möjligheten att se kontexten och bilda sig en förförståelse.⁵⁷

Jag anser att min förförståelse av mitt studerade fält har både hjälpt mig att nå en djupare förståelse och prövats och omprövats under forskningens gång. Teorin har gett mig en bättre grund att angripa empirin på och mina empiriska erfarenheter har gjort att jag sett med nytt ljus på teorin.

3.5 Källkritik

Källkritik mot mina empiriska källor finns i ovanstående stycken. Detta stycke behandlar bara teoretiska källor. Jag har valt mina teoretiska källor utifrån en snöbollsfunktion. Jag utgick från material som jag kände till sedan tidigare, och dessa har sedan gett mig nya uppslag på litteratur. Dessutom har litteraturen gjort att jag ställt frågor till mig själv under forskningens gång som gjort att jag varit tvungen att söka ny litteratur. På det viset har min källgranskning pågått under hela arbetet.

⁵⁷ Barborosa & Wehlberg, 1994, s 60

4. Analys

Min analys består av tre kapitel som ämnar besvara mina frågeställningar. Analysen är baserad på den empiriska erfarenhet jag gjort under min forskning. Som tidigare nämnt, i metodkapitlet, är min empiriska ingång e-brev skickade till en e-postlista för Adbusters Sverige samt olika webbsidor för individer och grupper som utövar Kulturjam. Den teoretiska ansats jag presenterade i kapitel 2 kommer att användas för att belysa min empiri och jag kommer att använda de begrepp som redogjordes för i teorin.

4.1 Den lösa strukturen

Tillhörigheten till Kulturjam är diffus, men talande för en lös struktur. Om man överhuvudtaget kan prata om något medlemskap är det tydligt att det inte är en väsentlig fråga för rörelsen. På Adbusters Svenska webbsida skriver man i sitt manifest att...

Vi följer en lös nätverksmodell utan ledare. Alla som vill får delta eller komma med egna initiativ till projekt eller aktioner. Vi träffas i olika grupper beroende på aktuella kampanjer och intressen.⁵⁸

Inför En köpfri dag försöker medlemmar av e-postlistan att få kontakt med andra medlemmar från sin bostadsort för att göra någonting gemensamt. Sara efterlyser någon från hennes mindre högskoleort som vill ”göra något för buy nothing day?”. Liselott söker människor i en stad i Mellansverige för att ”dela ut flygblad eller något annat enkelt på en köpfri dag...”. Även i en mer central ort i Sverige där det är många aktiva inom Kulturjam försöker man få till ett fysiskt möte med olika grupper inom Kulturjam. Olika grupper som består av samma människor men i olika kampanjer arbetar under samma namn.

... skicka ett besked till mig på e-posten... är man intresserad kan man väl ge det lite tid... eftersom det inte ser ut att samla så mycket folk... kan vi ha mötet hos mig... bnd-folk, adbusters-folk å andra intresserade... men det är väl ingen skillnad... känn er välkomna...⁵⁹

Det blir i den här e-postväxlingen tydligt att Kulturjam inte bygger på gemenskap mellan aktörer, utan på metoderna och målen med rörelsen. Det är inte självklart att delta på möten

⁵⁸ www.adbusters.se

⁵⁹ Citatet sammansatt av två olika e-brev.

och bekräfta sin tillhörighet. På detta sätt blir rörelsen diffus i sitt medlemskap eftersom den kommer att bestå av individer eller små grupper av individer som blir och verkar som autonoma. Dessutom deltar andra mer organiserade föreningar i olika aktioner. Under En köpfri dag görs det aktioner i olika samarbetsformer som involverar politiska partier, studentorganisationer och andra föreningar. Affischer som används hänvisar till Adbusters och En köpfri-dags webbsidor. Under en dag blir dessa organisationer medlemmar av Kulturjam-rörelsen. Det bidrar till synen av Adbusters som ett nätverk där man samlas för att utbyta idéer och information, men jag tycker det framhåller Kulturjam som en löst sammansatt rörelse, där olika grupper arbetar mot samma mål.

På webbsidan för Adbusters Sverige länkar man till andra webbsidor som drivs av grupper, som alla kan placeras under Kulturjam. En köpfri dag har en egen hemsida där man samlar information, flygblad och affischer inför sitt evenemang. Andra sidor som drivs är *reklamsabotage* som på sin webbsida⁶⁰ ger tips och erbjuder material för att sabotera reklam. Också mer graffiti-, eller gatukonst-inrikade grupper och personer har webbsidor länkade från Adbusters.se. Ett exempel på det är *Akayism*⁶¹, som genom olika konstinstallationer ifrågasätter konsumtion och kultur i det västerländska samhället. Dessa olika grupper ter sig från början väldigt olika, men rör sig åt samma håll, de har snarlika syften och arbetar inom samma fält.

Trots att det inte finns någon uttalad ledare för Kulturjam eller Adbusters framträder det centrala personer. En central person på e-post listan är Janus, som har startat e-postlistan och ligger bakom den svenska webbsidan. Med central person menar jag att han hamnar i centrum för det som händer i relation till den elektroniska kommunikationen. Janus är den man får kontakt med om man väljer att försöka nå Adbusters via webben. Det uttrycker sig också i att han har blivit intervjuad i radio i samband med En köpfri dag.

Två andra personer som haft ledande positioner under den tid jag observerat listan är Desmond och Inger. De två har tagit på sig ett ansvar inför En köpfri dag, och har genom listan styrt upp fysiska planeringsmöten inför dagen och förmedlat information om olika aktioner och händelser runt om i Sverige i samband med dagen. Desmond är den som ligger bakom webbsidan för En köpfri dag.⁶² Att det framträder centrala personer inom Adbusters

⁶⁰ www.reklamsabotage.org

⁶¹ www.akayism.org

⁶² www.bnd.se

verkar vara en naturlig utveckling. De har informellt hamnat centralt eftersom de hanterar en del av informationskanaler som nätverket använder sig av.

Melucci menar att för att sociala rörelser ska bestå över längre tid behöver de institutionalisera sig något, dra upp riktlinjer och finna ett sätt att fördela makten inom organisationen.⁶³ Det behovet verkar inte finnas inom Kulturjam. Genom den lösa strukturen, växer det fram kampanjer och innovativa metoder, alla givetvis med sina initiativtagare och informella ledare. Dessa förändras med tiden och det är snarare det, den ständiga förändringen, som gör att rörelser av det här slaget består och når fler och fler människor. Omvärlden är referensen för ständig förändring i rörelser. Den lösa strukturen blir ett sätt att också kunna låta den lokala omvärlden bli en referens för förändring.

4.2 Det kaotiska och kreativa perspektivet

För att se på Kulturjam som en rörelse menar jag att man måste se det på avstånd. När man väl gör det ser man en mängd autonoma grupper och individer som alla rör sig mot samma håll. Dessutom på likartade former. De olika aktiviteterna som utförs inom ramen för Kulturjam är väldigt många, och anpassade till de miljöer de utförs i och vem som utför dem. Inför "En köpfri dag" vidarebefordrar Desmond ett e-brev från Inger där olika verksamheter i Sverige beskrivs. Det rymmer allt från enklare aktioner som flygbladsutdelning till mer avancerad gatuteater med ledsna tomtar. Det anordnas bokbord på flera håll i Sverige och andra installationer med kassar som det är tryckt "lycklig" på, tomma kundvagnar och alternativa julsånger.

En annan aspekt av kaos i sociala rörelser är hur de agerar. Inom kulturjam nöjer man sig exempelvis inte med att "bara" sabotera reklam utan man vill också att människor förstår varför man exempelvis har tagit bort reklamen. Man vill få reklamkonsumenter att fundera över reklamens egentliga budskap samt att vända reklamen eller konsumtionsindustrin mot sig själv. En av de metoder som används för det här är att klistra pratbubblor på underklädersmodeller, och ersätta reklamskyltar med en lapp där det står "Reklamen borttagen på grund av: sexistiskt budskap, oetiskt budskap, lågt informationsvärde, konsumtionshets eller nedskräpning av det offentliga rummet." Det sista är alternativ som finns i förkryssningsbara rutor, där man kan kryssa i vilket alternativ som gäller för en

⁶³ Melucci, 2001, s 313

specifik reklam. Att ersätta reklamaffischer med egna affischer som ironiserar över vårt nutida samhälle är en annan metod. En sådan kampanj gjordes i en stor svensk stad och bland annat en affisch som sattes upp visade en tecknad kvinna som drog en lapp ur en tombola-låda. Texten till affischen var: ”samtalsämnen 6 kr styck”. Underrubriken: ”diskret utformade fuskklappar, garanterad succé”.⁶⁴ Kulturjam är handling för att vi ska leva ”på riktigt” och inte genom TV eller andra medier. Människor glömmet bort hur det är att vara på riktigt och då kan vi behöva fuskklappar så att vi kan hålla igång konversationen när vi träffas. Genom att provocera reklamkonsumenten att fundera vill man förändra människans roll som konsument. Det bryter den konventionella vägen att tänka eller reagera när vi ser på reklam, dvs. det skapar ett kaos hos reklamkonsumenten.

Ett exempel på hur man försöker vända de företag som dominerar symbolproduktionen och informationsspridningen mot dem själva är medlemmar av e-postlistan diskuterar reklam på busstationer.

... lansera idén om ta med sig sopor till busshållplatserna och fylla dem... eftersom företaget som säljer reklamplats på dem... ansvarar för att dem är rena och snygga... om inte, har kommunen rätt att säga upp avtalet... det är... klockren "dirty" busting.

Om inte kommunen säger upp avtalet... kan det bli en långvarigt smutsig historia... alla tar med sig mjölkkartonger till bussen på morgonen... troligtvis är det inte lönt att skölja ur dem... de lär ju inte sortera soporna...

I X har företaget bara avtal för de mest centrala och... folktäta hållplatserna... intressant att driva frågan om att avtalsinnehavaren måste ha... totalansvar för alla hållplatser om de ska få intäktsrätten på reklamen... hur är situationen i andra kommuner?

Genom att bära med sig soporna till busshållplatsen varje morgon vill man skapa merjobb åt de företag som underhåller dem och säljer reklamplats på dem. På det viset vill man göra det ekonomiskt ohållbart för företaget att fortsätta. Alternativt att få kommunen att säga upp avtalet med företaget eftersom de inte klarar av att fullfölja kontraktet och hålla rent. Ingenting i diskussionerna på listan tyder på att en sådan aktion sattes igång under den här tiden. I en kreativ process är det en normal utveckling. Idéer måste få komma fritt, utan att bli fördömda, att bedöma en idé genomslagskraft och fullkomlighet kommer i ett senare skede, så också genomförandet.⁶⁵

Ett annat exempel är en diskussion om löpsedlar från kvällstidningar.

⁶⁴ Bilder från den kampanjen går att finna på www.akayism.org

⁶⁵ För mer information om kreativa processer och olika steg i kreativa processer rekommenderas Roloff, Jan, *Kreativitet: en handbok för organisationer och individer*, Wahlström & Widstrand, Lund, 1999. Jan Roloff är läkare vid Lunds Universitetssjukhus

... kvällstidningarnas löpsedlar som flera dagar i veckan har rubriker liknande: ”Så får du bästa orgasmen” eller ”Jag vill ha sex med flera på samma gång” ... det har gått långt över gränsen för vad som kan kallas nedsmutsning av vår offentliga miljö... Uppmana gärna till aktivism genom att sprida våra mediekritiska flygblad och klistermärken, vi har några i löpsedelstil också... Använd tapetklister för att klistra med, det sitter bättre och är svårare att ta bort än klisterpapper...⁶⁶

Man vill ersätta löpsedlar som man anser vara ”nedsmutsning av vår offentliga miljö” med egna löpsedlar som ska rikta sig mot de medier som kontrollerar denna form av symboler och information. Man utmanar det komplexa samhället på kulturella grunder. Det är här makt kommer in i diskussionen och den kaotiska verksamheten och organiseringen blir ett sätt att förhålla sig till, vad man uppfattar som de dominerande strukturerna i det komplexa samhället. I Adbusters Sveriges manifest kan man läsa:

Varje återtagande av det offentliga rummet genom konst, aktivism eller annat är ett politiskt ställningstagande. Genom detta ifrågasätter vi det etablerade system där allt kan köpas och säljas, även rätten att uttrycka sig.⁶⁷

Jag har i teorin beskrivit det anomiska tillståndet som ett exempel på relationen kaos och kreativitet. Man kan förstå det som en möjlig förklaring, om man ser det från avstånd. Emellertid har det anomiska tillståndet, enligt Melucci, under lång tid också betraktats som det tillstånd då sociala rörelser uppstår. Melucci kritiserar detta och menar att det anomiska tillståndet bara kan förklara en aspekt av de sociala rörelsernas framväxt.⁶⁸ Det anomiska tillståndet innebär en känsla av exkludering, men i det komplexa samhället behöver det inte vara orsaken till att sociala rörelser växer fram. Det sker också i tillstånd av motsättning menar Melucci, som kan bero på att aktörerna har tillgång till hela fältet.⁶⁹ På det viset menar jag att Melucci lägger sig närmre Merton i teorin om kreativitetens och de sociala rörelsernas ursprung. Inom Kulturjam kan man klart se att man upplever en motsättning till de gällande kulturella koderna, och driver utvecklandet av metoder för att dessa koder ska vändas mot

⁶⁶ Citatet är sammansatt av tre olika individers inlägg i en diskussion om kvällstidningarnas budskap.

⁶⁷ www.adbusters.se

⁶⁸ Meluccis kritik mot användandet av det anomiska tillståndet riktar sig, som till synes, mot ett annat fält än det jag diskuterat. Mertons utveckling av begreppet ger en bra bild av det kaotiska tillståndet, och kopplar det också till en kollektiv organisering. Jämför s 12 i denna uppsats.

⁶⁹ Melucci, 2001, s 98

dem som idag kontrollerar dem. Däremot finns det inte någonting som visar på att man upplever ett tillstånd av anomi, så som Durkheim beskriver det.

Vi kan förstå löst strukturerade rörelser i perspektivet av kaos och kreativitet på flera sätt. En diffus organisation ger mer utrymme för att genomföra kampanjer där man är och på det sätt man anser vara lämpligt. Det visar också att på att engagemang i dessa rörelser inte bygger på en värdegemenskap utan på en önskan av resultat. Det är i handlingen man förenas. Det visar att handling, syften och organisation hänger tätt samman inom Kulturjam.

4.3 Upplevelser av kaos och kreativitet

Fram tills nu har jag i analysen diskuterat, hur vi kan förstå den lösa strukturen och vad det kaotiska och kreativa perspektivet kan ge oss, när vi försöker förstå Kulturjam som en social rörelse. I detta sista analysavsnitt kommer jag att diskutera hur detta upplevs inom Kulturjam.

Aktiva inom Kulturjam identifierar sig med varandra och refererar till varandra. Däremot är det inte säkert att de ser sig som medlemmar av en gemensam rörelse. När man är en del av något, och upplever sig som autonom aktör, blir det svårt att se sitt fält från avstånd. Det är emellertid, som jag tidigare diskuterat, inte en väsentlig poäng att göra. Medlemskap är inte viktigt för dessa aktörer.

Jag har beskrivit den kollektiva organiseringen inom Kulturjam som löst strukturerad och kaotisk. Kaos har jag definierat som det som går mot de mönster vi normalt ritar i vårt handlande och tänkande. När man agerar i en kaotisk organisation, medvetet eller omedvetet uppträder det handlingsmönstret som man har, som normalt eller rationellt. Det blir alltså svårt att uppleva kaos inifrån dvs. när man vänjer sig vid det icke-linjära blir det linjärt för aktören. Det kan dock förbli icke-linjärt för den utomstående.

Det finns däremot en medvetenhet kring den lösa organiseringen och faktumet att man kan agera på fler ställen och på fler sätt. Flertalet av de webbsidor som tillhör olika fraktioner och kampanjer hänvisar medlemskap till alla dem som på något sätt visar att de sympatiserar. Det räcker med att sätta upp en affisch, eller att tala om för sin lokala handlare att man är missnöjd med höjden som löpsedlarna är upphängda på. Man hänvisar till vad Hardt och Negri skulle kalla den kreativa *mängden*. I fallet med En köpfri dag räcker det med att avstå från att konsumera under 24 timmar.

Konceptet är enkelt. Att delta i En Köpfri Dag innebär att du låter bli att handla något under dygnets 24 timmar... det ger effekt då du kommer att känna av hur svårt/lätt det är för just dig att avstå.⁷⁰

Det finns också en medvetenhet kring ambivalensen inom Kulturjam. Olika aktörer som har egna ingångar i fältet och ser annorlunda på hur man mest effektivt når sina mål. Ambivalensen upplevs inte som ett problem, utan snarare finns det tecken på en stor tolerans och uppskattning för olika former av metoder och attityder gentemot Kulturjam. De olika rörelseområdena som tillsammans utgör Kulturjam blir autonoma, men dras ändå mot varandra. Det visas genom att man tydligt delar med sig av information om andra grupper av aktörer som är aktiva på andra platser och med andra metoder. Webbssidor länkas till varandra, och många tips skickas runt med hjälp av e-post.

Tänkte tipsa Felicia och fler om en annan hemsida apropå att reagera, den verkar vara baserad i Västsverige, den verkar ha funnits ett tag, det finns bra information på webben: <http://www.alltarmojligt.se/index.htm>, hej så länge, hälsningar, Anna

En av grupperna inom Kulturjam, som kallas Loesje har det *kreativa samhället* som ett mål med sin verksamhet och vill se det som nästa steg i samhällsutvecklingen. På sin webbsida skriver man hur om hur man tror att människan och då också samhället kommer att må bättre om alla fick vara mer kreativa.

Därför att kreativitet är källan till människans lycka. Utifrån din inre motivation utvecklar du dina intressen och talanger. Utifrån dina misstag och framsteg lär du dig och delar med dig till andra. Självförverkligande, tillväxt och framåt känsla gör dig själv och andra lyckliga.⁷¹

Loesjes verksamhet är, enligt dem själv att sprida humanism genom gatuaffischer och böcker. Deras medvetenhet av kreativitet är intressant eftersom det på ett sätt blir deras mål och medel. Här upplevs också kreativiteten. Man lyfter fram den som något centralt i sitt engagemang.

⁷⁰ www.bnd.se

⁷¹ www.loesje.se

Det finns en stor lekfullhet i de metoder som används inom Kulturjam. Tomten, den mest dominerande symbolen för julen används och vänds på för att sprida propaganda mot konsumtion.

På torget i X kommer det att finnas gröna tomter som delar ut ekologiska pepparkakor... och sjunger alternativa julsånger... i Y kommer det kl. 12.00 att avgå ett tåg med slavägar-tomten och hans förslavade julhandlande människor och senare på dagen i Z kommer en trött och utbränd tomte blir utfrågad av en reporter.

Lekfullheten med symboler visar på kreativitet. Medlemmar av e-postlistan visar en stor uppskattning gentemot varandras idéer och olika metoder. När jag använder min förförståelse och roll som observatör kan jag se hur det hänger ihop med den kaotiska organiseringen, men det visas inga tecken på att det upplevs så. Även om det, som i fallet med Loesje, finns en medvetenhet kring kreativitet finns det inget som visar på att man upplever något samband mellan kreativiteten och ett kaos, dvs. den lösa strukturen i rörelsen Kulturjam och/eller det icke-linjära tänkandet. Det som jag i teorin valt att kalla för kaotiskt upplevs inte så hos de aktörer som jag studerat i min uppsats. Det kaotiska, organiseringen och metoderna som tar sig framåt tvärs över det linjära, tycks inte upplevas så från insidan. Snarare upplevs det som normalt, rationellt och linjärt. Det är inte så på något sätt att man är omedveten om sin organisering, men från insidan upplevs den som självklar. Det här menar också Smith, som skriver att i en kreativ process, för en som verkar på insidan, följer den icke-linjära metoden eller modellen ett tydligt mönster, ”... men för en utomstående förefaller det vara otydligt och inkonsekvent.”⁷²

Det betyder att de latenta konsekvenserna av organiseringen, som kreativitet och relationen till maktstrukturer, inte kan bekräftas av min empiriska undersökning. Kaosperspektivet blir lättare att ge om man kan stå någorlunda objektiv till den organiseringen. Med den insikten, har jag inte, med mitt empiriska material kunnat visa på något upplevt samband mellan kaos och kreativitet.

⁷² Smith, 1997, s 24

5. Avslutning

Jag har nu analyserat mitt empiriska material med hjälp av de teoretiska begrepp och ansatser som jag redogjort för tidigare i uppsatsen. Nedan följer en kort sammanfattning av analysen och sedan en avslutande reflektion av mitt arbete.

5.1 Sammanfattning

En lös struktur i sammanhanget av sociala rörelser innebär att tillhörigheten till rörelsen är diffus eftersom man förenas i handlingen och inte i värdegemenskapen. Att se Kulturjam som en rörelse blir tydligt när man identifierar de olika aktörerna och deras olika ingångar i fältet. Även det faktum att andra, mer traditionellt organiserade föreningar och politiska partier, är med i specifika kampanjer och på så sätt blir medlemmar av rörelsen under en viss tid, ger bilden av en rörelse där handling, syfte och mål går in i vart annat och blir samma sak. Detta är något som är talande för sociala rörelser av idag. Det komplexa samhälle i vilket de finns, reagerar mot och agerar i, har produktionen förändrats från att domineras av industri till att domineras av symboler och information. Sociala rörelser, som Kulturjam, går samma väg, svarar med samma medel och vänder på symbolerna.

Den lösa strukturen inom Kulturjam fyller två syften, dels blir det en reaktion på maktförhållanden i det komplexa samhälle i vilket de verkar och dels innebär det en stor handlingsfrihet till de olika aktiva aktörerna. Autonom är ett begrepp som man värnar om och de olika aktörerna förblir autonoma i den utsträckning att de handlar på egen hand, men står i viss utsträckning i ett beroendeförhållande till varandra genom bl.a. den e-postlistan jag observerat och deras gemensamma möjliga genomslagskraft.

Jag har i teorin valt att kalla den lösa strukturen som kaotisk eftersom den ter sig oförutseende och icke-linjär. Den empiriska erfarenhet som jag gjort i mitt arbete visar dock att organiseringen och strukturen inte upplevs som kaotisk utan som självklar och linjär. Kaos kan vara en medveten strategi för att lösgöra kreativa krafter, men det sambandet kan inte stärkas av min undersökning. Lekfullheten och kreativiteten kan från avstånd ses komma ur det kaos som är och blir av Kulturjam, men jag måste använda min förförståelse för att förklara det sambandet. Det kaotiska förblir bara kaotiskt om man inte agerar inom det, då förefaller det ordnat, konsekvent och linjärt.

5.2 Reflektion

Analys är något man gör kontinuerligt i en studieprocess. Det är dock inte självklart var ens slutsatser kommer ifrån. Att undersöka hur fenomen upplevs inifrån innebär att hela tiden problematisera sina slutsatser. Att göra klart om det jag nu tänker beror på min förförståelse eller på vad min empiriska erfarenhet säger mig. Tillsammans bildar min förförståelse och min empiriska erfarenhet de svar jag kan ge på mina frågeställningar. Jag har försökt att skilja dem åt i uppsatsen genom att vara tydlig när det är en upplevd verklighet som talar, eller när det är den verklighet jag kan se eftersom jag också har tillgång till andra perspektiv, som min förförståelse. Relationen mellan förförståelse och förståelse kan man inte bortse från, inte heller i min uppsats. Kanske är den väldigt tydlig i min uppsats. Jag är medveten om den, och hur den förändras, prövas och omprövas under forskningsprocessen. Jag har inte varit ute efter att bekräfta den eller befästa den. Det har jag inte heller gjort. Rollen som observatör har gett mig en djupare förståelse för komplexiteten hos fenomen som kaos och kreativitet, men också för komplexiteten i samhället och de koder som dominerar det, och hur man arbetar för att förändra dem. Det skulle vara intressant för fortsatt forskning att djupare gå in på dels upplevelser av kaotisk organisering och dels på Kulturjam som rörelse och den kaotiska organiseringens roll i samhället. Alltså det jag har gjort i denna uppsats, fast i större utsträckning.

Enligt Adbusters är Kulturjam en samling av en stor variation av personliga erfarenheter, och dessa har bildat nätverk för en gemensam sak. När det kommer till e-postlistan för Adbusters Sverige är alla deltagare relativt anonyma, bara någon har talat om vad de gör i sina liv. I det fallet läste den personen informationsteknik och webbutveckling. Det finns ett uppenbart intresse för informationshantering, men jag kan inte uttala mig om det finns någon annan samhörighet mellan medlemmarna av e-postlistan, än den att de är medlemmar av just den listan och att de intresserar sig för Kulturjam. Men om det däremot skulle finnas en samhörighet, att samtliga skulle vara konststudenter eller IT-ingenjörer eller vara i samma ålder försvinner lite av det autonoma och den lösa strukturen blir plötsligt inte så lös, dvs. den beror inte längre på tillfälligheter. Det kunde vara intressant att också studera just det i en fortsatt studie, vem personerna är bakom Kulturjam. Som det är organiserat idag är det svårt, nästan omöjligt, att bestämma.

Referenslista

Böcker

- Alvesson, Mats & Sköldböck, Kaj, *Tolkning och reflektion: Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*, Studentlitteratur, Lund, 1994
- Andersson, Sven, *Filosofens fråga*, Institutionen för Vetenskapsteori, Göteborgs Universitet, Göteborg, 1991
- Andersson, Åke E & Sahlin, Nils-Eric (red), *The Complexity of Creativity*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1997
- Barborosa da Silva, António & Wehlberg, Vivian, "Vetenskapsteoretisk grund gör kvalitativ metod", ur Starin, Bengt & Svensson, Per-Gunnar (red), *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*, Studentlitteratur, Lund, 1994
- Bauman, Zygmunt, *Att tänka sociologiskt*, Bokförlaget Korpen, Göteborg, 1992
- Brante, Thomas, *Förord*, i Feyerabend, Paul, *Mot metodtvånget*, Arkiv Förlag, Lund, 2000
- Brink, Ingvar, "The Gist of Creativity", ur Andersson, Åke E & Sahlin, Nils-Eric (red), *The Complexity of Creativity*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1997
- Brown, Jason B, "Process and Creation", ur Andersson, Åke E, Sahlin, Nils-Eric (red), *The Complexity of Creativity*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1997
- Castells, Manuel, *Informationsåldern; Ekonomi, samhälle och kultur: Nätverksamhällets framväxt*, Göteborg, 1998
- Durkheim, Emile, *Själv mordet*, Argos Förlag, Lund, 1993
- Eriksson, Ingall, *Kaos och Social Kompetens*, Studentlitteratur, Lund, 2001
- Feyerabend, Paul, *Mot metodtvånget*, Arkiv Förlag, Lund, 2000
- Hardt, Michael & Negri, Antonio, *Imperiet*, Göteborg/Stockholm, 2003
- Helena, Flam & Debra, King (red) *Emotions and Social Movements*, Routledge, London, 2005.
- Holme, Idar Holme & Solvang, Bernt Krohn, *Forskningsmetodik: om kvalitativa och kvantitativa metoder*, Studentlitteratur, Lund, 1997
- Karlqvist, Anders, "Some historical footnotes from science and art", ur Andersson, Åke E & Sahlin, Nils-Eric (red), *The Complexity of Creativity*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1997
- Lasn, Kalle, *Culture Jam: How to Reverse America's Consumer Bing – and why we must*, HarperCollins, New York, 2000
- Melucci, Alberto, *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001
- Melucci, Alberto, *Nomader i nuet – sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*, Daidalos, Göteborg, 1992
- Merton, Robert, *Anomie and Social Structure*, New York, 1968
- Opel, Andy & Pempper, Dennialyn (red), *Representing Resistance*, Westport, 2003
- Peterson, Abby & Thöm, Håkan, "Introduktion", i Melucci, Alberto, *Nomader i nuet – sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*, Daidalos, Göteborg, 1992
- Rolof, Jan, *Kreativitet: en handbok för organisationer och individer*, Wahlström & Widstrand, Lund, 1999
- Smith, Gudmund, "The Internal Breeding Ground of Creativity", ur Andersson, Åke E & Sahlin, Nils-Eric (red), *The Complexity of Creativity*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1997
- Starin, Bengt, Svensson, Per-Gunnar, *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*, Studentlitteratur, Lund, 1994
- Thurén, Torsten, *Tanken språket och verkligheten*, Tiger Förlag, Stockholm, 1995
- Wettergren, Åsa, "Mobilization and the moral shock", ur Helena Flam & Debra King (red) *Emotions and Social Movements*, Routledge, London, 2005.
- Wettergren, Åsa, "Like moths to a flame: Cultural Jamming and the Global Spectacle", ur Opel, Andy & Pempper, Dennialyn (red), *Representing Resistance*, Westport, 2003

Artiklar

- Collier, Jane & Esteban, Rafael, "Governance in the Participative Organisations: Freedom, Creativity and Ethics", *Journal of Business Ethics*, 21 (2-3), s 173-188, september 1999
- Rumbo, Joseph D, "Consumer resistance in a world of advertising clutter: The case of Adbusters", *Psychology & Marketing*, 19 (2), s 127-148, 2002

World Wide Web

- www.adbusters.org, under veckorna 46-51 2004. Gäller för samtliga webbsidor.
- www.adbusters.se
- www.akayism.org
- www.bnd.se
- www.loesje.se
- www.reklamsabotage.org

E-post

- 56 e-brev skrivna till e-postlistan för Adbusters Sverige (adbusters-se@yahoogroups.com) under veckorna 46-51 2004